

**Tefsir Araştırmaları Dergisi**  
**The Journal of Tafsir Studies**

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2021 (Ekim/October)

**Kur'an'ın Anlaşılmasında Odak Konu ve Kavram: Tevhid\***  
*Focus Subject and Concept in Understanding the Qur'an: Tawhid*

**Nihat DEMİRKOL**

Arş. Gör., Iğdır Üniversitesi,  
İlahiyat Fakültesi,  
Temel İslam Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı  
Research Assistant, Iğdır University,  
Faculty of Theology,  
Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir  
Iğdır, Turkey  
tefsir63urfa@hotmail.com  
<https://orcid.org/0000-0001-5929-8161>

**Hasan YILMAZ**

Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi, İlahiyat  
Fakültesi,  
Temel İslam Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı  
Professor, Atatürk University,  
Faculty of Theology,  
Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir  
Erzurum, Turkey  
hasyil70@atauni.edu.tr  
<https://orcid.org/0000-0002-1415-6773>

**Makale Bilgisi – Article Information**

**Makale Türü/Article Type:** Araştırma Makalesi/ Research Article

**Geliř Tarihi/Date Received:** 06/07/2021

**Kabul Tarihi/Date Accepted:** 25/10/2021

**Yayın Tarihi/Date Published:** 30/10/2021

**Atıf / Citation:** Demirkol, Nihat - Yılmaz, Hasan. “Kur'an'ın Anlaşılmasında Odak Konu ve Kavram: Tevhid” *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/2 (Ekim/October 2021), 661-689.  
<https://doi.org/10.31121/tader.963451>

**İntihal:** Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

**Plagiarism:** This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

**Copyright** © Published by The Journal of Tafsir Studies

Sakarya/Turkey

Bütün hakları saklıdır/All rights reserved.

\* Bu makale Nihat DEMİRKOL'un, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Tefsir) Anabilim Dalında devam eden, “Kur'an'a Göre Vahdet Olgusunun Kavramsal Çerçevesi Alanı ve Temelleri” adlı Doktora Tezinden yararlanarak hazırlanmıştır. Danışman: Prof. Dr. Hasan YILMAZ

## Öz

Kur'an, insanlığın dünya ve ahiret saadetini ilgilendiren ilahi yasalar bütünüdür. Kur'an, evrensel bir kitap olduğu gibi, ilahi hitabın insanlığa son mirasıdır. Bu bağlamda Kur'an, insan hayatının her safhası için belirleyici ilkeler koymuş ve toplumu da bu ilkeler üzerine bina etmiştir. Son ilahi hitab olan Kur'an'ın en önemli ilkesi ise tevhiddir. Bu çalışmamız ise tevhidin Kur'an'a sistematik bir şekilde nasıl serpiştirildiğini ortaya koymaya yöneliktir. Bu bağlam da tevhid, Kur'an'ın odak konusu ve kavramı olmaktadır. "Tevhid" şeklinde Kur'an'da yer almamasına rağmen, nasların verdiği mesajlar tevhid ilkesinin etrafında şekillenmektedir. Kelime olarak Allah'ın birliğini ifade eden tevhid kavramı, semantik olarak da naslara etki etmektedir. Zira ayet pasajlarının içindeki bazı odak kavramlar tevhid olarak yorumlanmıştır. Tevhidin diğer ameller anlam ve değer katmasının yanında, Kur'an tevhidin karşıt anlamlısı olan şirk kavramı üzerinden de insanları uyarak tevhide yönlendirmektedir. Müfessir ve müellifler tarafından Kur'an'ın ana konuları tasnif edilirken, ilk zikredilen konunun tevhid olmasının yanı sıra, tarih boyunca bütün peygamberlerin ümmetlerine yaptıkları ilk davet de tevhid ilkesidir. Dolayısıyla tevhidin sistematik tasniflerde ve ilahi davette ana tema olması dikkate değer bir husustur. Makalede nasların mesajına şekil veren tevhid ilkesinin, diğer amellere anlam ve değer katmasının da analizini yapmaya çalıştık. Çalışmamızda hedeflenen bir diğer tema ise müfessirler tarafından tevhid olarak yorumlanan bazı kavramları tespit edilerek, tevhidin odak konu ve kavram olduğuna yönelik anlambilimsel bir mana örgüsünü oluşturmaya çalışmamızdır.

**Anahtar Kelimeler:** Tefsir, Kur'an, Tevhid, Ameller, Değer.

## Abstract

The Qur'an is a set of divine laws concerning the happiness of mankind in the world and the hereafter. The Qur'an, as it is a universal book, is the last legacy of divine address to humanity. In this context, the Qur'an has established decisive principles for every stage of human life and built society on these principles. The most important principle of the Qur'an, the last divine address, is tawhid. Our work is aimed at demonstrating how the most important principle of this heritage, tawhid, is systematically interspersed with the Qur'an. In this context, tawhid is the focus and concept of the Qur'an. Although it is not included in the Qur'an in the form of "Tevhid", the messages given by the nass take shape around the principle of tawhid. The concept of tawhid, which refers to the unity of Allah as a word, semantically affects the verses. Because some of the focus concepts in the verse passages have been interpreted as tawhid. Tawhid In addition to adding meaning and value to other deeds, The Qur'an also warns people about the concept of shirk, which is the opposite of tawhid, and directs them to tawhid. While the main subjects of the Qur'an are classified by the authors and the commentatör, in addition to the fact that the first mentioned subject is tawhid of all prophets throughout history to their ummah. Therefore, it is noteworthy that tawhid is the main theme in systematic classifications and divine invitations. In the article, we tried to analyze the principle of tawhid, which shaped the message of the nass, in adding meaning and value to other deeds. Another theme targeted in our study is that we try to semantic pattern of meaning that tevhid is the focus subject and concept by identifying some concepts interpreted by the commentatör.

**Key Words:** Comment, Qur'an, Tawhid, Deeds, Value.

## Giriş

Tarihsel süreç içerisinde nasların anlaşılması ve yorumlanması, bilim insanları arasında temel problemlerden birisi olmuştur. Çünkü nasların anlaşılması, insanlar için hem merak konusu hem de sorunların çözülmesi için çok önemlidir. Nasların anlaşılma ve yorumlanma mevzusu, dil bilimleri ve kavram tahlilleri üzerinden gerçekleşmektedir.<sup>1</sup> Bu bağlamda verilmek istenen mesajda odak konu ve kavramının bilinmesi, anlam ve yorum diyalektiği açısından son derece önemli olduğu kanaatindeyiz. Zira nasların insana verdiği mesajlar, kelime formları ve kavram kalıpları içe-

<sup>1</sup> Kur'an kavramları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Abdulkadir Karakuş, *İman Esaslarıyla İlgili Kur'an Kavramları* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2020), 11-14; a.mlf. *İbadet Esaslarıyla İlgili Kur'an Kavramları* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021), 9-12.

risinde takdim edilmektedir. Kelime ve kavramlar, düşüncelerin sembolleşmiş halleridir. Düşüncüyü ifade etmede ne kadar kelime kullanılırsa, verilmek istenen mesajın anlaşılması da o kadar rahat olur.<sup>2</sup> Kur'an, Allah-insan, Allah-kâinat, insan-insan ve kâinat-insan ilişkisinde verdiği koordinatları, odak konu ve kavramlar üzerinden vermektedir. Bu bağlamda Allah, insan ve kâinat denkleminde Kur'an'ın odak konusu ve kavramı tevhiddir. Çünkü Kur'an'da yer alan naslarda, sistematik veya tematik bir yapı bulunmamaktadır. Tek kelimelik ayetler<sup>3</sup> olduğu gibi, bir Mushaf sayfası kadar ayet<sup>4</sup> ve yarım sayfa kadar ayetler de<sup>5</sup> bulunmaktadır. Gerek ayetlerin muhtevasında gerekse ayet pasajlarında, muhataba aynı anda birçok konu nazara verilebilmektedir. Mevcut konu dizilişi, Kur'an'ın muhtevasını ayrı konu başlıkları halinde ortaya koymayı zorlaştırmaktadır. Birçok ayetin tematik olarak farklı birçok konuyla ilintili olma potansiyeline sahip olması, muhatabı aynı anda hem yönlendirme hem de uyarma pozisyonunu ortaya çıkarmaktadır.<sup>6</sup> İşte bu gergef anlam örgüsü içerisinde tevhid kavramı her ayetin temel konusu olmuş ve ayetlerin mesajına şekil vermiştir. Bundan dolayı da tevhid, Kur'an ile ilgili yapılan çalışmalarda her zaman ilk konu olma özelliğine sahip olmuştur.

Tevhid ve tevhidin anlam örgüsü, Kur'an'daki diğer odak kavram ve ayetlerin adlandırılmasını da etkilemektedir. Nitekim tevhidin dışında bazı odak kavramların, ayetlerin isimlendirmesinde önemli bir fonksiyona sahip olduklarını müşahade etmekteyiz. Mesela Bakara suresinin 255. ayetinde başta tevhid olmak üzere, Allah'ın isim ve sıfatları üzerinde durulmaktadır. Bu ayet tefsir geleneğinde "ayete'l-kürsî" olarak adlandırılmıştır.<sup>7</sup> Ayetin odak kavramı "ayete'l-kursî"dir. Ayete'l-kürsînin ise odaklandığı nokta Allah'ın birliği yani tevhid akidesidir. Ayette yer alan diğer kelime ve kavramlar, sistematik bir şekilde tevhide yönlendirilmektedir. Dolayısıyla Kur'an'ın diğer konuları odak konu ve kavram olan tevhid ile ilişkili bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda çalışmamız, tevhidin nasların mesajındaki yönlendirici ana etken olduğunu ortaya koymaya yöneliktir. Çalışmamız bu yönüyle tevhid ile ilgili çalışmalardan farklılık arz etmektedir. Zira tevhid ile ilgili yapılan çalışmalar semantik tahliller, peygamberlerin ortak çağrılarını ve tevhid-şirk ekseninde-

<sup>2</sup> Hasan Yılmaz, *Anlam ve Yorum Bağlamında Kur'an'ın Anlaşılması* (Ankara: Gece Akademi 2019), 17-20; Celal Kırcı, "Kur'an'ı Anlamada Dil Problemi", *Kur'an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi*, 1/9 (1998), 34; Sadık Kılıç, "Nesnellikle Öznellik Arasında Yorum", *İslami Araştırmalar*, 9/1-4 (1996), 103; Şehmus Demir-Hasan Yılmaz, "Kur'an'ı Konu, Kavram ve Sure Tefsirine Metodik Bir Yaklaşım", *EKEV Akademi Dergisi*, 7/14 (2003), 114-117.

<sup>3</sup> et-Tür 52/1; er-Rahmân 55/64; el-Hâkka 69/1-2; el-Müzemmil 73/1; el-Müddessir 74/1; el-Fecr 89/1.

<sup>4</sup> el-Bakara 2/282.

<sup>5</sup> el-Bakara 2/177; en-Nisâ 4/11-12, 23-25; el-Mâide 5/41, 48.

<sup>6</sup> Abdülcelil Bilgin, *Kur'an'ı Tanımak Tarib-Dil-Yorum* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2018), 86-90.

<sup>7</sup> bk.: Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-kur'an* (Kahire: Müessesetu'r-Risale, 2000), 5/386-405; Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî el-Maverdî, *en-Nüket ve'l-'nyun* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.) 1/323-325.

dir. Dolayısıyla çalışmamızın farklılık noktası olarak, tevhid-nas ilişkisi şeklinde ifade etmek mümkündür.

Bu makalede, ilk olarak tevhidin anlamı ve Kur'an'da bazı kavramların, müfessirler tarafından tevhid olarak yorumlanmasını nazara vererek, tevhidin Kur'an'daki semantik anlam haritası ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda ilk dönem eserlerde yer alan tevhid ve tevhid olarak yorumlanan bazı kavramlara yönelik tespit ve tahlil çalışması yapılacaktır. Daha sonra tevhidin anlam haritasının naslara nasıl serpiştirildiği bazı örnekler üzerinden ifade edilecektir. Ardından tevhidin Kur'an'daki diğer amellere nasıl anlam ve değer kattığı üzerinde durulacak ve son tahlilde ise konumuza destekleyici olması açısından tevhidin peygamberlerin ortak çağrısı olduğu analiz edilecektir.

## 1. Tevhid Kavramının Semantik Anlam Haritası

### 1.1. Sözlük ve Terim Anlamı

Tevhid kavramı و-ح-d v-h-d kökünden olup tef'il kalıbından تَوَحَّدُ-يُوحَّدُ-تَوْحِيدًا mastardır. v-h-d sözlükte “bir olmak, tek olmak, münferit olmak, arkadaşı olmayan, mücerret olmak, yalnız olmak” gibi anlamlara gelirken اِتِّحَادٌ kelimesinin ise “birlik oluşturmak, mutabık kalmak, ittifak etmek, hem fikir olmak, ortak düşüncede olmak” anlamlarına geldiği ifade edilmektedir.<sup>8</sup> وَوَحَّدٌ kelimesinin şeddeli gelmesi halinde ise “birleştirmek, tek yapmak, tek çatı altından toplamak, bir araya getirmek, standartlaştırmak” anlamlarına gelmektedir. Vâhid kelimesinin ise parçalanma ve bölünme kabul etmeyen bir kelime olduğunun<sup>9</sup> ifade edilmesinin yanı sıra bu kelimenin altı değişik şekilde kullanılabilen elfaz-ı müşterek (çok anlamlı) bir kelime olduğu ifade edilmiştir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Cins veya türde bir olanlar. Mesela Zeyd ve Amr ya da insan ve hayvan gibi.
2. Bağlılık ve bütünlük açısından bir olanlar. Yaratılış açısından ve sanat/meslek açısından bir olanları örnek verebiliriz. Mesela رجل واحد “Bir tek adam” ve حرفة واحدة “Bir tek meslek” gibi.

<sup>8</sup> Halil b. Ahmed el-Ferahidî, *Kitâbu'l-ayn* (Bağdat: Mektebetu'l-Hilal, 1985), 3/280-282; Ebu'l-Fazl Muhammed b. Cemaluddin İbn Manzur el-Ensârî, *Lisânu'l-arab* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1993), 3/446-452; Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Düreyd el-Ezdî, *Cemheretu'l-luga* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, 1987), 1/507; Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga* (Beyrut: Daru İhyai't-Tûrasi'l-Arabi, 2001), 5/124-125; Ebu Hilal el-Askerî, *Mu'cemu Furuku'l-lugaviyye*, (b.y.: Müessesetu Neşri'l-İslamiyye, 1992), 564; Mehmet Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, (İstanbul: Say Yayınları, 2011), 236, 507.

<sup>9</sup> Rağib el-İsfahanî, *Müfredâtu el-faḥḥi'l-kur'an* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 551; Metin Yurdağür, *Ayet ve Hadislerde Esma-i Hüsnâ (Allah'ın İsimleri)* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2006), 199; Şerife Uzun, *16. Yüzyıl Klasik Türk Edebiyatında Tevhid*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 175.

3. Eşi, benzeri ve dengi olmamasından dolayı bir olanlar. Bu kısım yaratılış açısından bedi'dirler. Mesela "Falanca zamanın tek adamıdır."

4. Parçalanma ve bölünme kabul etmemesinden dolayı bir olanlar. Mesela hava gibi çok küçük olduğundan veya elmas gibi sert olmasından dolayı parçalanmayanlar.

5. Başta bulunduğundan dolayı bir olanlar. Mesela sayıların başında bulunan bir rakamı gibi.

6. Saydıklarımızın hepsi göreceli olmaktadır. Fakat altıncısı olan vâhid kelimesi Allah için kullanıldığında herhangi bir parçalanma, bölünme ve çoğalma kabul etmeyen varlık anlamında gelmektedir.<sup>10</sup>

V-h-d kökünden türeyen اء e-h-d ise "biri, birisi, herhangi biri, hiç kimse, esma-i hüсна olarak benzersiz, sayı olmayan ve mutlak tek olan" anlamlarına gelmektedir.<sup>11</sup> Cürcanî'ye (ö. 816/1413) göre esma ve sıfatların çok olmasıyla beraber, zatında tek olması anlamını ifade etmektedir.<sup>12</sup> E-h-d kelimesinin v-h-d kökünden gelip gelmediğiyle ilgili ihtilaflar bulunmaktadır.

Örneğin Ferahidî (ö.170/787) "ehad" ve "vâhid" kelimelerinin eş anlamlı ve asıllarının "v-h-d" olduklarını, okunuştaki sakıllikten dolayı "vav" harfinin "elif" harfine dönüştüğünü ifade ederken, Zeccâc (ö. 311/923) el-ehad isminin Allah'ın zat ve sıfatlarının birliğini ve el-vâhid isminin ise sadece zatının birliğini ifade ettiğini belirtmektedir. Ezherî (ö. 370/981) ise Allahu Teala'nın "vâhid" sıfatının olmasının sayı bakımından birliğini yani ikincisinin olmadığını, "ehad" olmasının ise sıfatları bakımında tekliliğini başka kimsenin bu sıfatla vasıflandırılmayacağını belirtmektedir.<sup>13</sup>

Ehad ve vâhid için şu da söylenmiştir. "Ehad vâhidi kapsar fakat vâhid ehadi kapsamaz. Yani 'vâhid' (bir) denildiği zaman başka birinin bulunmadığı anlamı çıkmaz. Fakat ehad denildiği zaman başka birinin varlığı söz konusu olmaz."<sup>14</sup>

Tevhidin terim anlamı ise sözlük anlamı ile iltisaklı olarak ifade edilmiştir. Nitekim tevhid kavramı terim olarak "bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek" anlamına gelmektedir.<sup>15</sup> Tevhi-

<sup>10</sup> İsfehani, *Müfredât*, 551.

<sup>11</sup> Razi, *Şerhu esma-i'l-büsna* (Kahire: Yyy., 1978), 307, 314; Nadim Macit, *Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, (Konya: Damla Matbaacılık, 1992) 417; İsmail Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 136-137.

<sup>12</sup> Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcanî, *et-Ta'rifat* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983), 14.

<sup>13</sup> Ferahidî, *Kitâbu'l-ayn*, 3/281; Ebû İshâk İbrahim b. es-Seri ez-Zeccâc, *Tefsîru esmâ'illâbi'l-büsna* (Beyrut: Dâru'l-Me'mun li't-Türas, 1979), 58; Ezherî, *Tebzîbu'l-luga*, 5/128; İbn Manzur, *Lisânu'l-arab*, 3/70, 447.; Askerî, *Furuku'l-lugaviyye*, 565; İbrahim Yıldız, "Ebû İshâk ez-Zeccâc'ın Esmâ-i Hüsnâ ve Besmele Hakkındaki İki Eseri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24/1 (2015) 49.

<sup>14</sup> Halil Altuntaş, "Kur'an Söyleminde Tevhid İlkesi", *Hız: Peygamber Tevhid ve Vahdet* (Ankara: DİB Yayınları, 2016), 23.

din terim anlamını mutlak anlam da Allah'tan başka hiçbir ilahın olmadığı ve O'na şirk koşulmasını ifade etmek anlamında kullanılmaktadır.<sup>16</sup> Zira tevhidin mutlak anlamı, sadece Allah için geçerlidir. Diğer varlıklar bu anlamda izafidir, mutlak değildir.

## 1.2. Tevhid Olarak Yorumlanan Bazı Kavramlar

Kur'an'ın odak konu ve kavramı olan tevhidin, bazı temel kavramlara anlam ve değer kazandırıcı olması, onların da zaman zaman tevhid olarak yorumlanmasını sebep olmuştur. Müfessirler tarafından tevhid olarak yorumlanan kavramların, odak konu ve kavram değil anahtar kavramlar olabileceğini ifade edebiliriz. Çünkü bu kavramlar tevhide matuf olmalarından dolayı tevhid olarak yorumlanmışlardır. Bu anahtar kavramların tevhid ile ilişkilendirilmesini ele alırken makalenin hacmini göz önünde bulundurarak bütün müfessirlerin görüşlerine başvuramadık. Fakat öne çıkan önemli müfessirlerin görüşleri bağlamında on dört tane kavramın tevhid olarak yorumlandığını tespit ettik. Ayrıca bu kavramları detaylı bir şekilde incelemek de hem makalenin hacmini aşacağı hem de konuyu başka yönler çekeceği için mümkün olduğunca kısa bir şekilde ele almaya çalıştık.

**1.2.1. Amel-i salih:** Amel kelimesi sözlükte “çaba, fiil, çalışma ve iş” anlamına gelirken terim olarak “canlı varlığın gayeli olarak yaptığı iş” anlamına gelmektedir.<sup>17</sup> Salih kelimesi ise sulh kökünden olup “kendisi doğru olan” anlamına gelmektedir.<sup>18</sup> Terkip halindeki amel-i salih ise din'in emirlerini ve yasaklarını dikkate alarak yapılan davranışlardır. Yapılan bu davranışlarda, Allah'a iman yani tevhid şartı bulunmaktadır. Bununla beraber iyi niyet ve ihlasın olduğu her davranışı da amel-i salih kapsamında değerlendirmek mümkündür.<sup>19</sup>

Kur'an'da imanla beraber toplamda 58 defa zikredilen amel-i salih<sup>20</sup> bazı müfessirler tarafından tevhid olarak ifade edilmiştir. Mesela *حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا* “*Nihayet onlardan birine ölüm gelince şöyle der: Rabbim! Beni (dünyaya) geri döndürün. Ola ki, (dün-*

<sup>15</sup> bk.: Ferahidî, *Kitâbu'l-ayn*, 3/280-282; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-luga* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, 1987), 1/507; Ebu İbrahim İshak b. İbrahim el-Farabî, *Mu'cemu divani'l-edeb* (Kahire: Dâru's-Şa'b, 2003), 3/272; Ezherî, *Tebzîbu'l-luga*, 5/125; Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyya er-Razî el-Kazvinî, *Mu'cemu mekayisi'l-luga* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979), 6/ 91; Muhammed b. Ebu Bekr er-Razî, *Muhtaru's-sihab* (Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 1999), 334; İbn Manzur, *Lisânu'l-arab*, 3/446-453.

<sup>16</sup> Ebu Mansur Muhammed b. Mahmud el-Matûridî, *Akaid Risalesi*, çev., Yusuf Ziya Yörükân, (İstanbul: Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yay. 1959), 16; Cürcanî, *et-Ta'rifat*, 69; Mevlüt Özler, *İslam Düşüncesinde Tevhid* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 47; Mehmet Kubat, *Kur'an'da Tevhid*, (İstanbul: Beka Yayınları, 2014), 163.

<sup>17</sup> İbn Manzur, *Lisânu'l-arab*, 2/516.

<sup>18</sup> Askerî, *Furuku'l-lugaviyye*, s. 204.

<sup>19</sup> Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Kitabevi, 1971), 3/1740, 7/4554.; Ayrıca amel-i salih ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Karakuş, *İbadet Esaslarıyla İlgili Kur'an Kavramları*, 27-42.

<sup>20</sup> Muhammed Fuad Abdulkâfi, *Mu'cemu'l-müfessires li Elfazî'l-Kur'ani'l-Kerim* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1946), 81-86.

yada iken) *terk ettiğim salih bir amel yapayım...*"<sup>21</sup> ayetindeki amel-i salih, İbn Abbas'a göre inkarcıların geri dönüp yapmak istediği şey, kelime-i tevhid olan لا اله الا الله ifadesidir.<sup>22</sup> Başka bir görüşe göre ise inkârcıların ahiretten dünyaya tekrar gelip yapmak istedikleri şey, iman edip salih ameller yapmalarıdır.<sup>23</sup> Tevhid olarak yorumlanan diğer bir amel-salih ise Fâtır suresi 35/37. ayettir.<sup>24</sup>

**1.2.2. Hüda:** Hüda kavramı sözlükte "yol göstermek, açıklamak, öğretmek, doğru yola iletmek" anlamlarına gelirken, terim olarak "yumuşaklıkla istenilene ulaştırarak yolu göstermek ve buldurmak" anlamına gelmektedir.<sup>25</sup>

Hüda kavramının tevhid olarak yorumlandığı ayet şöyledir: هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ "...Peygamberini hidayet ve hak din ile gönderdi."<sup>26</sup> Ayette yer alan "hüda" tevhid, "dini'l-hak" ibaresi de kelime-i şehadet olarak tefsir edilmiştir.<sup>27</sup> Ayrıca En'am 6/35. ayeti<sup>28</sup> ve Kasas 28/57. ayetlerindeki "hüda" kavramları da tevhid şeklinde tefsir edilmişlerdir.<sup>29</sup> Tevhidin en doğru ve sağlam yol olduğunu göz önünde bulundurursak hüda kavramının tevhid olarak yorumlanması gayet doğaldır.

**1.2.3. Zikir:** Zikir kavramı da tevhid olarak yorumlanan kavramlardan bir tanesidir. Nisyan kelimesinin karşıt anlamlısı olan zikir kavramı, sözlükte "bir şeyi anmak, hatırlamak, bir şeyin dilde sürekli tekrarlanması, hatırlanmak için ezberlenen şey" anlamına gelirken terim olarak "Allah'ı anmak ve unutmamak suretiyle nisyandan ve gafletten kurtuluş" anlamına gelmektedir.<sup>30</sup> Kalp, dil veya her ikisi ile beraber yapılan zikir bir şeyin unutulmaması veya zihinde olanın muhafaza edilmesi için yapılır.<sup>31</sup>

<sup>21</sup> el-Mü'minûn 23/99-100.

<sup>22</sup> Muhammed b. el-Ferrâ el-Begavî, *Me'alimu't-tenzil* (Beyrut: Dâru İhyai't-Tûrasi'l-Arabi, 1999), 3/374; Kurtubî, *el-Câmi'*, 12/150; Muhammed b. Ali eş-Şevkani, *Fethu'l-kadir* (Dimeşk: Daru İbn Kesîr, 1994), 3/593.

<sup>23</sup> Ebu'l-Fida İsmail İbn Kesîr, *Tefsiru'l-kur'an'ül-azîm* (Riyad: Daru't-Tayyib, 1999), 5/494; Şevkani, *Fethu'l-kadir*, 5/593; Nasuriddin Ebu Said Muhammed Beydâvî, *Envaru't-tenzil ve esraru't-te'vil* (Beyrut: Dâru İhyai't-Tûrasi'l-Arabi, 1998), 4/95.

<sup>24</sup> Kurtubî, *el-Câmi'*, 14/352; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-kur'an'ül-azîm*, 6/552-553.

<sup>25</sup> İbn Manzur, *Lisânu'l-'arab*, 3/787; İsfahanî, *Müfredât*, 538.

<sup>26</sup> el-Fetih 48/28.

<sup>27</sup> Ebu'l-Berekat Abdullah b. Muhammed b. en-Neseî, *Medariku't-tenzil ve hakaiku't-te'vil* (Beyrut: Daru'l-Kelimu't-Tayyib, 1998), 3/344.

<sup>28</sup> bk.: Tahir b. Muhammed Fîruzabadî, *Tenviru'l-mikbâs min tefsiri İbn Abbas* (Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 108.

<sup>29</sup> bk.: Fîruzabadî, *Tenviru'l-mikbâs*, 328; Kurtubî, *el-Câmi'*, 6/418; Sabunî, *Safvetu't-tefâsir*, 1/358.

<sup>30</sup> Ferahidî, *Kitâbu'l-'ayn*, 5/346-347; İbn Düreyd, *Cemberetu'l-luga*, 2/694.

<sup>31</sup> İsfahanî, *Müfredât*, 181-182.; Ayrıca zikir kavramıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Karakuş, *İbadet Esaslarıyla İlgili Kur'an Kavramları*, 161-180.

Zikir kavramının tevhid olarak yorumlandığı ayet şöyledir: وَلَكِنْ مَتَّعْتَهُمْ وَأَبَاءَهُمْ حَتَّى نَسُوا الذِّكْرَ “Lakin Sen onlara ve atalarına çok nimetler verdin, sonunda zikri unuttular.”<sup>32</sup> ayetindeki حَتَّى نَسُوا الذِّكْرَ “Sonunda zikri unuttular” ifadesi حَتَّى تَرْكُوا التَّوْحِيدَ “Sonunda tevhidi terk ettiler” şeklinde yorumlanmıştır.<sup>33</sup> Allah’ın verdiği nimetleri unutmak, Allah’ı unutmaktır. Bu da tevhidin terkedildiği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla zikir kavramının tevhid olarak yorumlanmasının yerinde olduğunu ifade edebiliriz.

**1.2.4. Ahd:** Ahd, insanlar arasında yapılan sözleşme, yemin ve vasiyet anlamına gelmektedir.<sup>34</sup> Tevhid olarak yorumlanan ahd kavramı ayette şöyle geçmektedir: لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا “Rahmânın katında bir abit (söz) almış olandan başkaları şefaata edemezler.”<sup>35</sup> Ayetteki ahd kavramı müfessirler tarafından tevhid olarak yorumlanmış ve ahirette şefaatin ancak müminler yani kelime-i tevhidi söyleyenler için gerçekleşeceği ifade edilmiştir.<sup>36</sup> Başka bir görüşe göre “ahd” kavramı amel-i salih olarak yorumlanmıştır.<sup>37</sup> Ahd kavramının tevhid olarak yorumladığı bir diğer ayet ise Bakara 2/80. ayetidir.<sup>38</sup>

**1.2.5. Hak:** Hak kavramı batılın karşıtı olup “gerçek ve sabit olmak, doğru olmak, varlığı kesin olan şey” anlamına gelmektedir.<sup>39</sup> Literatürde birçok alanda kullanılan hak kavramı, tevhid olarak da tefsir edilmiştir. Nitekim bu ifade ayette şöyle geçmektedir.

لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ

“Hak olan davet O’nadır. O’nun dışında yalvarıp durdukları ise onlara hiçbir şeyle cevap veremezler.”<sup>40</sup> Ayette ifade edilen “hak” kelimesi kelime-i tevhid olarak yorumlanmıştır.<sup>41</sup> Her ne kadar “hak” kelimesi tevhidi ifade etse de her hak kelimesini tevhid olarak yorumlamak zorlama bir yorum olmaktadır.<sup>42</sup> Tevhid her yönüyle haktır, fakat hak her yönüyle tevhid değildir.

<sup>32</sup> el-Furkan 25/18.

<sup>33</sup> Fîruzabadî, *Tenviru’l-mikbâs*, 301.

<sup>34</sup> İbn Manzur, *Lisânu’l-‘arab*, 1/102.

<sup>35</sup> Meryem 19/87.

<sup>36</sup> Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 18/255; Begavî, *Me’alimu’t-tenzîl*, 3/252; Fîruzabadî, *Tenviru’l-mikbâs*, 259; Celaleddin Muhammed b. el-Mahallî- Celaleddin Abdurrahmân b. Ebi Bekr es-Suyutî, *Tefsiru’l-celaleyn* (Kahire: Daru’l-Hadis, ts..) 405; Nesefî, *Medariku’t-tenzîl*, 2/352.

<sup>37</sup> Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 18/256.

<sup>38</sup> Suyutî, *ed-Durru’l-mensur fi’t-tefsiri bi’l-me’sur* (Beyrut, ts.), 1/208.

<sup>39</sup> Razi, *Mubtaru’s-sihab*, 77.

<sup>40</sup> er-Ra’d 13/14.

<sup>41</sup> Ebu Zekerriya Yahya b. Ziyad el-Ferrâ, *Me’ani’l-kur’an* (Mısır: Daru’l-Misriyye, ts.), 2/61; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 16/ 398; Fîruzabadî, *Tenviru’l-mikbâs*, 206; Mahallî - Suyutî, *Tefsiru’l-celaleyn*, 324; Suyutî, *ed-Durru’l-mensur*, 4/628.

<sup>42</sup> Ahmet Çelik, “Kur’an’da ‘Tevhid’ Kavramının Semantik Alanları”, *Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 17 (Erzurum, 2002), 134.



**1.2.6. Mekâlidu's-semavat-i ve'l-ard:** Mekâlid anahtarlar anlamına gelmektedir.<sup>43</sup> Anlam olarak göklerin ve yerin anahtarları anlamına gelen terkîp ayette şöyle geçmektedir: لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ "Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur."<sup>44</sup> Hz. Osman tarafından göklerin ve yerin anahtarının ne anlama geldiği, Hz. Peygamber'e sorulmuş. Hz. Peygamberde tevhid olarak açıklamıştır.<sup>45</sup> Ayrıca İbn Abbas tarafından göklerin anahtarının yağmur, yerin anahtarı ise nebat olduğu ifade edilmiştir.<sup>46</sup> Bunun yanında göklerin ve yerin anahtarı Mukatîl (ö. 150/767) ve Katade (ö.117/735) tarafından rızık ve rahmet olarak yorumlanmıştır.<sup>47</sup>

**1.2.7. Sıdk:** Türkçemizde dürüst olmak, doğru olmak şeklinde ifade edilen sıdk kavramı, duruma uygun hüküm ifade eden söz veya olaya mutabık olmasını ifade etmektedir. Sıdk kavramı sadece söz olarak değil, niyet ve davranış olarak doğru olmayı gerektirmektedir. Bu noktada hak (gerçeklik) kelimesi devreye girmektedir. Fakat hak daha geneldir. Hak, olayın bir yerde vuku bulması ile gerçekleşirken sıdk ise gerçekleşen olaydan doğru haberin alınmasıdır. Dolayısıyla doğruluğun nesnel yönü hak olurken söz yönü ise sıdk olmaktadır.<sup>48</sup>

Sıdk kavramının tevhid olarak yorumlandığı ayet şöyledir: وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ "Doğru olanı getiren ve onu tasdik edenler var ya, işte onlar müttakilerdir."<sup>49</sup> Müfessirler tarafından doğruyu getiren Cebaril, Hz. Peygamber, Kur'an olarak yorumlanırken onu tasdik edenler ise Hz. Ebu Bekir, bütün müminler şeklinde yorumlanmıştır. Getirilenin ise tevhid olduğu ifade edilmiştir.<sup>50</sup>

Yukarıdaki ayette geçen sıdk kavramı İbn Abbas tarafından kelime-i tevhid olarak açıklanırken<sup>51</sup> Mücahid ve Katade tarafından ise Kur'an olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanında diriliş ve karşılık günü yani kıyamet günü olabileceği de ifade edilmiştir.<sup>52</sup> Ayrıca ayette geçen müttakiler kısmı ise, tevhidin zıttı olan şirkten kaçınmak olarak yorumlanmaktadır.<sup>53</sup>

<sup>43</sup> Muhammed b. Tahir İbn Âşur, *et-Tabrir ve't-tenvir* (Tunus: Daru Tunusiyye, 1984), 24/54.

<sup>44</sup> ez-Zümer 39/63.

<sup>45</sup> Razî, *Mefâitihü'l-gayb*, 27/471; Beydâvî, *Emvaru't-tenzil*, 5/47; Suyutî, *ed-Durru'l-mensur*, 7/247.

<sup>46</sup> Fîruzabadî, *Tenviru'l-mikbâs*, 391.

<sup>47</sup> Begavî, *Me'alimu't-tenzil*, 4/98.

<sup>48</sup> İbn Manzur, *Lisânü'l-arab*, 9/193-198; Askerî, *Furuku'l-lugaviyye*, 1/48; Burhan Sümertaş, *Sıdkın Semantik Serüveni* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2017), 23 vd.; Mustafa Çağrıncı, "Sıdk" *DİA, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37/98.

<sup>49</sup> ez-Zümer 39/33.

<sup>50</sup> Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/291-292; Matûridî, *Te'vilatü ehli's-sünne*, 8/681; Maverdî, *en-Nüket ve'l-'nyun*, 5/126; Kurtubî, *el-Câmi'*, 15/256.

<sup>51</sup> Fîruzabadî, *Tenviru'l-mikbâs*, 388.

<sup>52</sup> Maverdî, *en-Nüket ve'l-'nyun*, 5/126.

<sup>53</sup> Ebu Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. es-Sa'lebî, *el-Cevahiru'l-hisan fî tefsiri'l-kur'an*, (Beirut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 2001), 5/81; Fîruzabadî, *Tenviru'l-mikbâs*, 388; Mahallî - Suyutî, *Tefsiru'l-celaleyn*, 611.

**1.2.8. et-Tayyibu mine'l-kavl:** et-Tayyibu mine'l-kavl ifadesi “sözün en güzeli” anlamına gelmektedir.<sup>54</sup> Tevhid olarak yorumlanan et-tayyibu mine'l-kavl ifadesi ayette şöyle geçmektedir.

وَهُدُوا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ وَهُدُوا إِلَى صِرَاطِ الْحَمِيدِ

“*Ve sözün en güzeline sevk edildiler. Ve de Hamîd olanın yoluna sevk edildiler.*”<sup>55</sup> Ayette geçen bu ifade, müfessirler tarafından kelime-i tevhid olarak açıklanmıştır.<sup>56</sup> Kanaatimizce de sözün en güzelinin kelime-i tevhid olması mümkündür. Çünkü tarih boyunca değişmeyen tek hakikat kelime-i tevhiddir. Sözün en güzeli aynı zamanda en yüce hakikattir.

**1.2.9. Akvam:** Akvam kavramı “diğer yollara göre en sağlam ve en doğru yol”<sup>57</sup> anlamına gelmektedir. Tevhid olarak yorumlanan bu kavram, ayette şöyle yer almaktadır. إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِتِي هِيَ أَقْوَمٌ “*Gerçekten, bu Kur’an, insanları en doğru yola iletir.*”<sup>58</sup>

Ayette geçen akvam kavramı, müfessirler tarafından tevhid olarak yorumlanmaktadır.<sup>59</sup> Zira insanın doğru yola girmesinin ilk adımı olarak tevhidi zikredebiliriz. Çünkü tevhide sarılan insanda bir rahatlama meydana gelmektedir. Maddî ve manevî düşmanlarına karşı, kendisinin kurtaracak yegâne kudrete kendisini raptetmiş olmaktadır.<sup>60</sup> Ayrıca tevhid sayesinde insan rabbine bir yakınlık sağlayabilir. Kul ile rabbi arasındaki münasebette, tevhidin en önemli rolü üstlendiğini ifade edebiliriz. Çünkü insanlık tevhide matuf bir şekilde hayat sürmekle cehennemden kurtulabilir.

**1.2.10. Savab:** Hatanın karşıtı olan savab kavramı, sözünde ve fiilinde doğru olmak anlamına gelmektedir.<sup>61</sup> Savab kavramının ahiret ile ilgili bir konunun işlendiği ayetler pasajında geçen لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَقَالَ صَوَابًا... “...*Rabmân'ın izn verdikleri dışında hiç kimse konuşamaz, o da doğruyu söyler.*”<sup>62</sup> ayetinde yer almaktadır. Müfessirler tarafından ayette geçen “savab” ibaresi birkaç şekilde yorumlanmıştır. Fakat bu yorumların hepsi tevhide matuf bir şekildedir. Bu anlamları şöyle

<sup>54</sup> İbn Manzur, *Lisânu'l-'arab*, 1/564-567.

<sup>55</sup> el-Hac 22/24.

<sup>56</sup> Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 28/594; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-kur'an'i'l-azim*, 5/408; Razî, *Mefâtihu'l-gayb*, 23/216; Fîruzabadî, *Tenviru'l-mikbâs*, 279; Mahallî - Suyutî, *Tefsiru'l-celaleyn*, 436.

<sup>57</sup> Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 17/392; Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/225.

<sup>58</sup> el-İsrâ 17/9.

<sup>59</sup> Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/225; Fîruzabadî, *Tenviru'l-mikbâs*, 234; Neseî, *Medariku't-tenzil*, 2/247.

<sup>60</sup> Said Nursî, *Mektubat*, (İstanbul: Rnk Yayınları, 2012), 223; Çelik, “Kur’an’da ‘Tevhid’ Kavramının Semantik Alanları”, 136.

<sup>61</sup> İbn Manzur, *Lisânu'l-'arab*, 1/535.

<sup>62</sup> en-Nebe 78/38.

sıralayabiliriz; kelime-i tevhid, dünyada hakkı söylemek ve onunla amel etmek, söz ve fiil de doğru olmak, konuşulacak olan tek şeyin kelime-i tevhid olduğudur.<sup>63</sup>

**1.2.11. Adl:** Adl kelime olarak “hak ile hükmetmek, istikametli olmak, doğru olmak, denk olmak, ölçülü hareket etmek, haksızlık yapmamak, ifrat ile tefrit arasında olmak, tarafsızlık, adil olmak, insafı olmak” gibi anlamlara gelmektedir.<sup>64</sup>

Adl kelimesi de tevhid olarak yorumlanmıştır. Nitekim إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَائِي ذِي الْقُرْبَىٰ“*Şüphesiz ki Allah, adaleti, ihsanı ve yakınlarla vermeyi emreder.*”<sup>65</sup> ayetindeki “adl” kelimesini Taberî (310/923) şöyle açıklamaktadır: Allah tarafından, Hz. Peygamber’e vahyedilen kitapta Allah, adaletli olmayı emretmektedir. Bu adalette insaf anlamına gelmektedir. Bu insafın içerisinde ise nimet vereni tanıma, iyiliklerine karşı şükretme ve O’na hamd etmek vardır. Böyle bir insaf ve dolayısıyla adaletin içerisinde şirkin yer alması uygun olmaz. Dolayısıyla bizim kelime-i tevhidi ifade edip, adalet kavramının içini doldurmamız gerekmektedir. Bundan dolayı “adl” kelimesi tevhid olarak yorumlanabilir.<sup>66</sup> Ayrıca Nahl suresinin 16/76. ayetindeki “adl” kelimesi de tevhid olarak yorumlanmıştır.<sup>67</sup>

**1.2.12. Va'zı vahide:** Anlam olarak “tek bir öğüt”<sup>68</sup> anlamına gelen va'zı vahide, ayette şöylegeçmektedir: قُلْ إِنَّمَا أَعْظُمُكُمْ بِوَاحِدَةٍ“*De ki: Size sadece bir tek va'zı edeceğim.*”<sup>69</sup>

Maverdî (450/1059) bu konuda üç görüş olduğunu ifade etmektedir.

Birincisi: Allah'a itaattir.

İkincisi: Kelime-i tevhiddir.

Üçüncüsü ise Kur'an'dır. Çünkü Kur'an bütün va'zları kendinde toplamaktadır.<sup>70</sup> Diğer bir görüşe göre ise insanların içinde bulunduğu kötü durumdan kurtaracak, bütün kelimeleri içine alan ve şirki reddedip ulûhiyette tevhidi sağlayan tek bir söz vardır. O da لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ<sup>71</sup>.

<sup>63</sup> Mücahid b. Cebr, *Tefsiru mücahid* (Mısır: Daru'l-Fikri'l-İslamiyye, 1989), 696; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 24/178; Maverdî, *en-Nüket ve'l-uyun*, 6/190; Ebu İshak İbrahim b. es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyan an tefsiri'l-kur'an* (Lübnan: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 2002), 10/120; Kurtubî, *el-Câmi'*, 19/187-188; Neseî, *Medariku't-tenzil*, 3/593.

<sup>64</sup> Ferahidî, *Kitâbu'l-ayn*, 1/38-39; İbn Manzur, *Lisânu'l-arab*, 11/430.

<sup>65</sup> en-Nahl 16/90.

<sup>66</sup> Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 17/267, 279.

<sup>67</sup> Fîruzabadî, *Tenviru'l-mikbâs*, 228.

<sup>68</sup> İbn Âşur, *et-Tabrir ve't-Tenvir*, 22/231-232.

<sup>69</sup> es-Sebe' 34/46.

<sup>70</sup> Maverdî, *en-Nüket ve'l-uyun*, 4/455.

<sup>71</sup> Kurtubî, *el-Câmi'*, 14/311; Fîruzabadî, *Tenviru'l-mikbâs*, 363.

**1.2.13. Kelimetun sevâ:** Bir diğer kavramımız ise kelimetun sevâdır. Kelimetun sevâ “tek bir söz, ortak bir söz” anlamlarına gelmektedir.<sup>72</sup> Bu kavram ayette şöyle ifade edilmektedir: قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ

“De ki: Ey ehl-i kitap! Bizimle sizin aramızda ortak bir söze gelin: Allah'tan başkasına ibadet etmeyelim. O'na hiçbir şeyi şerik kılmayalım. Ve Allah'ı bırakıp da bazıımız bazıımızı rabler edinmesin...”<sup>73</sup>

Kelimetun Sevâ, toplumlardaki çoğulculuğa dokunmadan sadece Allah için vazgeçilmez unsur olan tevhid akidesi altında insanlığı bir arada yaşamaya çağırıştır. Bu terkip müfessirler tarafından tevhid olarak yorumlanmaktadır.<sup>74</sup> Zaten ayetin devamında şirke karşı tevhid vurgusu yapılmaktadır. Ayet her ne kadar Yahudi ve Hristiyanlar hakkında nazil olmuşsa da sebep-i nüzulün hususi olması hükmün umumi olmasına engel olmamaktadır. Bundan dolayı ayette sadece ehl-i kitap değil bütün insanlığın kastedildiğini ifade edebiliriz.

Maddi veya manevi amaçlar etrafından toplanan insanlar, birbiriyle kaynaşır ve ödevler karşısında bir bütün ve birleştirici bir güç haline alırlar.<sup>75</sup> İnsanlar her ne kadar yaşantı ve fikir bazında birbirlerinden farklı bir hayat yaşasalar da ortak paydalar etrafından toplanabilirler. Kişilerin farklılıklarını zenginlik olarak gördükleri takdirde insanlar barış ve huzuru sağlamış olurlar. Aksi takdirde herhangi bir birliktelik zemininden bahsetmek mümkün değildir. Tevhid bu noktada tüm insanları yakınlaştırabilir. Çünkü tevhid, tarih boyunca bütün dinlerin ortak mesajı olmuştur.

**1.2.14. Ma'ruf:** Ma'ruf kavramı lügat olarak “tanınan, bilinen, iyi muamele” gibi anlamlara gelmektedir.<sup>76</sup> Kur'an, ma'ruf ve münker kavramlarını beraber kullanarak bir terkip haline getirmiştir. Kur'an'da ma'ruf ve münker kavramları terkip halinde 10 yerde geçmektedir.<sup>77</sup> Mesela كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ *en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülüğten sakındırır ve Allah'a iman edersiniz.*<sup>78</sup> ayetinde geçen ma'ruf tevhid, münker ise şirk şeklinde açıklanmıştır.<sup>79</sup> Çünkü ma'ruf yani iyiliğin en kemal noktası tevhid, münker yani inkarın ise en kötüsü ise şirk olduğundan dolayı, bu kavramlar müfessirler tarafından tevhid ve şirk şeklinde açıklanmış olabilirler.

<sup>72</sup> İbn Manzur, *Lisânu'l-arab*, 14/412.

<sup>73</sup> Âl-i İmran 3/64.

<sup>74</sup> Matûridî, *Te'vilatü ehli's-sünne*, 2/393; Fîruzabadî, *Tenviru'l-mikbâs*, 49; Sabunî, *Safîvetu't-tefâsir*, 1/190.

<sup>75</sup> Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi,1982), 40.

<sup>76</sup> İbn Manzur, *Lisânu'l-arab*, 9/236.

<sup>77</sup> Abdülhakî, *Mu'cemu'l-müfessres*, 458-459.

<sup>78</sup> Âl-i İmran 3/110.

<sup>79</sup> Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/105; Matûridî, *Te'vilatü ehli's-sünne*, 2/454-455; Razî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/326; Fîruzabadî, *Tenviru'l-mikbâs*, 54; Mehmet Okuyan, *Kur'an'da Vucub ve Nezair* (Samsun: Etüt Yayınları, 2001), 198-200.

Burada açıklamaya çalıştığımız toplam 14 tane kavram, tarihi süreçte müfessirler tarafından tevhid olarak yorumlanmıştır. Kavramların ya bizzat kendisi veya neticesi itibariyle tevhid ile bağlantılı olduklarından tevhid olarak açıklanmışlardır. Fakat tevhid olarak yorumlanan kavramları yukarıdakilerle sınırlandırmanın yeterli olmayacağı kanaatindeyiz. Çünkü tevhid Kur'an'ın odak konu kavramı olduğu için ayetlerdeki kelime ve kavramlar tevhide göre pozisyon almaktadırlar. İslah etmeyi ifade eden kelime ve kavramlar tevhide yönlendirirken ifsad etmeyi ifade edenler ise şirkten sakındırmakla tevhide yönlendirmektedirler. Dolayısıyla Kur'an'daki her kelime ve kavramın tevhide matuf bir şekilde yorumlanabileceğini belirtmek mümkündür.

Tevhid olarak yorumlanan bazı kavramlar üzerinde durduktan sonra, şimdi de tevhidin Kur'an'ın odak konu ve kavram olmasını ele almaya çalışacağız.

## 2. Kur'an'ın Odak Konu ve Kavramı: Tevhid

Tevhid, nübüvvet ve ahiret konuları Kur'an'daki mevzularla sürekli temas halinde olmakta ve İslam âlimlerinin birçoğu tarafından Kur'an'ın ana konuları olarak kabul edilmektedir. Bu üç konunun dışındaki diğer konuların ise bu üç ana konuya tabi ve bağlantılı olduğu ifade edilmektedir.<sup>80</sup> Bu üç konuya her surede, toplu veya ayrıntılı bir şekilde değinilmektedir. Kur'an'ın bütününe serpiştirilen bu üç ana konu, hemen hemen bütün müfessirlere göre başta Fatıha olmak üzere her surede toplanmıştır.<sup>81</sup> Ayrıca müstakil olarak Kur'an'ın 112. suresi olan “el-İhlâs” suresi de Allah'ın esma ve sıfatlarını, tevhidin delillerini öz bir şekilde ifade etmesinden dolayı “Tevhid, Tefrid, Tecrid, el-Esas” gibi isimlerle isimlendirilmiştir.<sup>82</sup> Mâtürîdî(ö. 333/944) kelime-i tevhidi “İhlas” olarak adlandırılmakta ve bu kelimenin Allah dışındaki ilahları nefyettiğini ve bundan dolayı ihlas kelimesinin baştan sona tevhid olduğunu ifade etmektedir.<sup>83</sup>

Müelliflerin tamamı Kur'an'ın ana konularını tasnif ederken, ilk sırada tevhidi ifade etmişlerdir.<sup>84</sup> Çünkü tevhid, Kur'an'ın ilk ve en temel hedefidir. Bundan dolayı diğer ana ve tali konular

---

<sup>80</sup> Ebu Hamid Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *Cevahiru'l-kur'an* (Beyrut: Dâru'l-Afaki'l-Cedide, 1981) 9-14; Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Burhan fi ulûmi'l-kur'an* (Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 1972), 1/16-18, 269-270; Muhammed Abduh, *ed-Durus mine'l-kur'an* (Lübnan: Daru İhyai'l-Ulum, 1984), 25-30. ; Şehmuz Demir, *Kur'an'ın Temel Hedefi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2009), 11-16; Bilgiz, *Hayat Rehberi Kur'an*, (Ankara: Gece Akademi Yayınları, 2019), 24; Yılmaz, “Kur'an-ı Kerim'in Temel Muhtevası Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27, (Erzurum, 2007), 203-219.

<sup>81</sup> Muhsin Demirci, *Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 1/29; Yılmaz, *Kur'an'ın Konu Tertibi ve İçerik Tablîli* (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 17.

<sup>82</sup> Razi, *Mefâtihu'l-gayb*, 32/357; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Kitabevi, 1971), 9/6269.

<sup>83</sup> Mâtürîdî, *Akaid Risalesi*, 6.

<sup>84</sup> bk.Gazzâlî, *Cevahiru'l-kur'an*, 9-14; Razi, *Mefâtihu'l-gayb*, 1/141-147; Abduh, *ed-Durus mine'l-kur'an*, 26-27; Reşid Rıza, *el-Vahyu'l-muhammedi* (Mısır: ez-Zehra'u li'l-Arabi, 1989), 80-82; Gazzâlî, *el-Mebâviru'l-hamse li'l-kur'ani'l-kerim* (Kahire: Dâru's-Sahve, 1989), 5-6, 9-11; Said Nursî, *İşârâtu'l-i'caz fi mezânni'l-icâz* (Ankara: Diyanet İşleri Başkan-

mutlak suretle tevhidle temellendirilmekte ve irtibatlandırılmaktadır. Kur'an'ı bir binaya benzetirsek, tevhid o binanın temeli olur. Eğer Kur'an'ı bir insana benzetirsek, tevhidin o insanın aklı ve kalbi olduğunu söyleyebiliriz.

Kur'an'da yer alan bütün kavramlar, verilmek istenen mesajlar sürekli Allah ve Allah'ın birliği yani tevhidin tesiri altındadırlar. Ayetlerin sibak ve siyakı veya mesajın götürdüğü niha-i nokta ya tevhidin bizatihi kendisi ya tevhidin çeşidi veya tevhidi tamamlayan unsurlar olmaktadır.<sup>85</sup> Çünkü Kur'an'ın odak konusu, Allah'ı tanıtmak ve Allah'a imanın ilk şartı olarak hiçbir şeyi O'na denk tutmamak yani tevhid inancına sahip olmaktır. Bundan dolayı Kur'an'daki bütün konu ve kavramlar, tevhid olgusunun etrafında şekillenmektedir. Örneğin ölçü ve tartıyla alakalı Şuarâ sûresinde geçen "Ölçüyü tam yapın, eksik verenlerden olmayın ve doğru terazî ile tartın, insanların eşyalarının değerini düşürmeyin, bozguncu kimseler olarak yeryüzünde karışıklık çıkarmayın" ifadelerinden hemen sonraki ayette "Sizi ve sizden önceki nesilleri yaratandan korkun"<sup>86</sup> şeklinde bir hatırlatma da bulunmaktadır. Mevzunun nihai noktasında her şeyin rabbi, yaratıcısı ve sahibinin Allah olduğu hatırlatılmış ve konu yaratılıştaki tevhide bağlanmıştır. Başka ayetler pasajında ise doğrudan tevhide vurgu yapılmış, göklerde ve yerdeki herşey ile birlikte dinin Allah'a ait olduğu, bundan dolayı da Allah'tan sakınmaları gerektiği belirtildikten sonra, insanlara verilen nimetlere ve onlara dokunan zararların giderilmesine rağmen, bir kısmının şirk koştuıkları ifade edilmiştir.<sup>87</sup> Bu ayetler pasajında tevhide değinen ayet şöyledir:

وَقَالَ اللَّهُ لَا تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ اثْنَيْنِ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَإِيَّايَ فَارْهَبُونَ

"Allah 'iki ilah edinmeyin, O ancak bir ilahdır. O halde yalnız benden korkun' buyurdu."<sup>88</sup>

İki ilahın edinilmemesi, tevhidin odak konu ve kavram olduğuna yönelik bir ifade olduğunu belirtmek mümkündür. Nitekim çok ilahlığın en asgarisi bile kabul edilmezken, bundan daha fazla olan çok ilahlık elbette kabul edilmeyecektir. Zira ibarenin devamı, Allah'ın tek olduğunu ifade etmektedir. Kâinattaki çok ilahlığı kabul etmek, aynı zamanda kâinatta çok irade sahibi olduğunu kabul etmek anlamına geldiği için, devamındaki ayette göklerdeki ve yerdeki her şeyin Allah'a ait olduğuna değinilerek başka varlıkların iktidarı reddedilmiştir. Dolayısıyla kulluk ve itaatın

lığı Yayınları, 2015), 98; Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, çev., Salih Tuğ, (İstanbul: İFAV Yayınları, 1993), 23-25; FazlurRahmân, *İslam*, çev., Mehmet Dag-Mehmet Aydın (Ankara: Selçuk Yayınları, ts.), 49. Fazlur-Rahmân, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. Alparslan Açıkgenç, (Ankara: Fecr Yayınları, 1987), 21-22.

<sup>85</sup> Muhammed b. Alauddin İbn Ebi'l-İzz el-Ezraî, *Şerhu'l-akadeti't-tahaviyye* (Beyrut: y.y., 1988), 89; Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev.: Süleyman Ateş (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.), 41, 93, 119; Demir, *Kur'an'ın Temel Hedefi*, 11-16; Özler, *İslam Düşüncesinde Tevhid*, 23.

<sup>86</sup> eş-Şuarâ 26/181-184.

<sup>87</sup> en-Nahl 16/51-54.

<sup>88</sup> en-Nahl 16/51.

dahi zorunlu olarak Allah'a yapılması gerektiğini ifade etmekle beraber<sup>89</sup> hem kâinatın hem de insan hayatının merkezinde tevhidin odak konu ve kavram olduğunu ifade edebiliriz.

Başka bir örnek ayet ise “birr ayeti” olarak meşhur olan Bakara 177. ayetidir. Ayette Allah katında asıl iyiliğin yüzlerin doğuya ve batıya yönelmesi olmadığı, asıl iyiliğin Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba ve bütün peygamberlere iman etmek, malı paylaşabilmek, namazı kılmak, sözünde durmak ve belalara karşı sabır göstermek olduğu ifade edilmektedir.<sup>90</sup> Bedenen değil, kalben Allah'a yönelmek şeklinde özetleyebileceğimiz bu ayette, inanılacakların içinde ilk olarak Allah'a iman yani tevhid gelmektedir. Tevhid odak kavram olduğu için, ilk olarak Allah'a iman olmazsa gerisine inanmak, kişiyi sorumluluktan kurtarmamaktadır. Bundan dolayı tevhid kavramının, Kur'an'da yer alan diğer kavramlara anlam ve değer kazandırıcı bir yapısı olduğunu vurgulayabiliriz.

“Kur'an'da bulunan bütün kelimeler, anahtar kavramlar ve konular, Allah düşüncesinin sürekli etkisindedirler. Dolayısıyla bu etkinin dışında kalabilecek bir alandan söz etme imkanı bulunmamaktadır. Yalnız inançla, din ve imanla ilgili olanlar değil, bütün ahlaki konu ve kavramlar, evlenme-boşanma, miras, ticaret, ticareti ilgilendiren borç, faiz, ölçü ve tartı gibi dünya hayatı ile ilgili görülebilecek olan tüm konular, bunun yanında toplumların varlık sahnesine çıkması, yükseliş ve çöküşü kozmik varlıkların hareketleri gibi olaylar Allah'a atfedilmektedir. Başka bir ifade ile anlatılan olayların tümü, dini alana çekilerek ve dini alanla ilişkilendirilerek aktarılmaktadır. Zira Kur'an'ın kullandığı dil, tasvir edici değil anlam verici bir niteliğe sahiptir.”<sup>91</sup>

Tevhid Allah için vazgeçilmez esastır. Allah kullarının kendisine karşı yaptıkları bütün hataları affedebileceği fakat tevhid unsurunu bozan şirk, asla affetmeyeceğini şöyle ifade etmektedir:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدِ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا

“Mubakkak ki Allah, kendisine şirk koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışındakileri ise dilediği kimse için bağışlar. Her kim Allah'a şirk koşarsa pek büyük bir günah ve iftira etmiş olur.”<sup>92</sup>

Şirk, tevhid kavramının zıttıdır.<sup>93</sup> Kavramsal olarak ش ر ك ş-r-k fiilinden mastar olup, lügatte “ortak koşmak, ortak olmak, ortaklık” gibi anlamlara gelmektedir. Şirk koşana “müşrik” denilirken, şirk koşulan ise “şerik” şeklinde ifade edilmektedir. Şirket kelimesi de “ş-r-k” fiilinden

<sup>89</sup> Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 3/406.

<sup>90</sup> el-Bakara 2/177.

<sup>91</sup> Demir, *Kur'an'ın Temel Hedefi*, 12.

<sup>92</sup> en-Nisâ: 4/48, 116.

<sup>93</sup> Macit, *Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, 17; Kubat, *Kur'an'da Tevhid*, 303; Mustafa Aydın, *Kur'ânî Kavramlar* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2010), 35; Ramazan Korkmazgöz, “Tevhidi Bozan Bir Olgu Olarak Şirk: Kur'an'da Şirkin anlam Alanı” *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 20/1 (2020), 74-82; Karakuş, *İman Esaslarıyla İlgili Kur'an Kavramları*, 50.

türemiş olup, iş hayatındaki ortaklık anlamında kullanılmaktadır. Toplumda bir şeyin ortak olması için de kullanılır. Mesela farz olan ibadetlere herkes sorumluluk açısından müşterek yani ortaktır. Kardeşler için anne ve baba müşterek yani ortaktır. Çünkü bütün kardeşler anne ve babaya mensub olma cihetinden ortaktırlar. Diğer bir ortak olma ise miras ve alış-veriş işlemlerinde yapılmaktadır.<sup>94</sup> Bunun yanında Hz. Peygamber (s.a.s) Müslümanların üç şeyde ortak olduğunu ifade ederken, ş-r-k fiilinin cem'i teksiri olan شُرَكَاء fiili kullanılmaktadır. “Müslümanlar üç şeyde ortaktırlar. Bunlar: ot, su ve ateştir.”<sup>95</sup>

Şirk kavramı terim olarak “Allah’ın ulûhiyetinde ortağı, dengi veya benzerinin bulunduğuna inanmak”<sup>96</sup> olarak tarif edilebilir. Ş-r-k isim ve fiil türevleriyle beraber Kur’an’da, toplam 171 defa geçmektedir.<sup>97</sup> Bu kavramının Kur’an’daki muhtevası şu kavramlarla ifade edilmektedir: Küfüv (denk tutmak), misl (benzer, eş), velî/vâlî (dost), nid (özünde benzeri), şefî’ (şefaatchi), şehîd (yardımcı, lehte şahitlik yapan)<sup>98</sup> Kur’an’da şirkin tanımlamaları ise şu şekilde ifade edilmektedir. Büyük günah,<sup>99</sup> büyük zulüm,<sup>100</sup> cehalet,<sup>101</sup> apaçık sapıklık,<sup>102</sup> alçaklık,<sup>103</sup> zanna uyma,<sup>104</sup> dünya hayatına düşkünlük,<sup>105</sup> olarak kullanılmıştır. Şirkin çeşitleri ise büyük şirk, yaratılmışlara aşırı hürmet, gaybın bilinmesi, günahsızlık-şefaata, riya ve menfaat olarak ifade edilmiştir.<sup>106</sup>

Allah ile insanlar arasında yapılan ve ilk sözleşme diye tanımlayabileceğimiz bezm-i eleste,<sup>107</sup> Allah insanlardan kendisine karşı asla şirk koşulmamasını istemiştir.<sup>108</sup> Ayrıca tevhid ilkesinin korunması açısından Hz. Peygamber tarafından Allah’tan başkası adına yemin edilmesi<sup>109</sup> ve İslam’ın ilk dönemlerinde kabir ziyaretleri yasaklanmıştır.<sup>110</sup> Çünkü yaşamında veya vefatından sonra

<sup>94</sup> Ferahidî, *Kitâbu’l-’ayn*, 5/293; İbn Manzur, *Lisânu’l-’arab*, 10/448-450; Fikret Şanlıbaba, *Mülküm Karıştırılması* (Ankara: Nuhbe Yayınları, 2019), 12; Tunç, “Şirk (Ortaklar Edinmek) ve Günah Problemi”, 29.

<sup>95</sup> Ebu Abdullah Muhammed b. Yezîd b. Mâce, *es-Sünen* (Beyrut: Dâru İhya-i Kutubî’l-Arabi, ts.), “Rahun”, 16; Ebu Davud Süleyman b. İshak es-Sicistani el-Ezdî, *es-Sünen* (Beyrut: el-Mektebetu’l-Asriyye, ts.) “İcâre”, 26.

<sup>96</sup> bk.: Bekir Topaloğlu vd., *İslam’da İnanç Esasları* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2010), 83-100; Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39/193-198.

<sup>97</sup> Abdülhakî, *Mu’cemu’l-müfres*, 379-381. Örnek olarak bk.:el-Bakara 2/96, 105, 135, 221; Âl-i İmran 3/64, 95, 151, 186; en-Nisâ 4/36, 48, 62, 116; el-Mâide 5/72, 82....

<sup>98</sup> İsfahanî, *Müfredât*, 280, 285, 450, 482, 508, 581.

<sup>99</sup> en-Nisâ 4/8.

<sup>100</sup> Lokmân 31/13.

<sup>101</sup> el-Enbiya 21/24.

<sup>102</sup> en-Nisâ 4/116.

<sup>103</sup> el-A’raf 7/52.

<sup>104</sup> el-En’am 6/116.

<sup>105</sup> el-Bakara 2/96.

<sup>106</sup> Topaloğlu vd., *İslam’da İnanç Esasları*, 83-98; Korkmazgöz, “Tevhidi Bozan Bir Olgu Olarak Şirk: Kur’an’da Şirkin anlam Alanı”, 74-82.

<sup>107</sup> Bezm-i elestele ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Karakuş, *İbadet Esaslarıyla İlgili Kur’an Kavramları*, 46-52.

<sup>108</sup> A’raf 7/172-173.

<sup>109</sup> Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *es-Sünen* (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslamî, 1998), “Nüzûr ve Eyman”, 8.

<sup>110</sup> Tirmizî, “Cenâ’iz”, 61; Ebu Davud, “Cenâ’iz”, 81.



Allah'tan başkasına mahlûkat üstü bir konum verilmesi veya ibadet derecesinde saygı duyulması tevhidi bozan davranışlar olmaktadır. Bütün peygamberlerin tebliğlerindeki ortak noktanın tevhid ve ardından ihlasla sadece Allah'a ibadet etmektir. İhlaslı olmanın ve ibadetlerin makbul olmasının şartı tevhid akidesinin sağlam olmasından geçmektedir.<sup>111</sup>

İslam'ın özünü, çekirdeğini oluşturan tevhid, Müslümanların hayatlarını bütün yönleriyle kuşatmıştır. Kelime-i tevhid, İslam'ın mana ve mefhumunun toplandığı en veciz ifade olmaktadır.<sup>112</sup> Nitekim dine girmenin ilk şartı, kelime-i tevhidi ifade edip kabullenmektir. Kelime-i tevhid ilahları, nidleri (denkleri), tağutları ve rableri nefyederken kasd (sadece O'na yönelmek), ta'zim, havf ve recâyı da ispat etmektedir.<sup>113</sup>

Nihai olarak tevhid ve tevhidin anlam haritası, Kur'an'ın odak konu ve kavramıdır. Bütün ayet pasajlarının oluşturdukları mesajlar, tevhid temelli mesajlardır. Ayetlerin sibak-siyakı, yönlendirici-uyarıcı-öğüt verici veya götürdüğü nihai sonucun her zaman tevhide matuf bir şekilde işlendiğini ifade etmek mümkündür. Ayetlerin mesajı tevhid üzerinden verildiği gibi, bazen de karşıt anlamlısı olan şirk üzerinden verilerek insanları tevhide yönlendirmektedir. Nitekim Allah-insan ilişkisinde ilk antlaşmanın gündemi tevhid-şirk eksenindedir. Dolayısıyla Kur'an'ın insanları şirke karşı uyarısı yine tevhide yönlendirmek olarak belirtmek mümkündür.

### **3. Diğer Amellere Anlam ve Değer Katması Yönüyle Tevhid**

Tevhid, ilahi mesajın yönlendirici ana umdesi olduğu gibi aynı zamanda diğer amellere değer kazandırıcı bir ilkesidir. Çünkü nasların mesajı ilahi nitelikli olduğundan dolayı hiçbir zaman tevhid ilkesine aykırı olmamıştır. Bundan dolayı da bütün mesajlar, tevhid ilkesinin etrafında şekil almış ve değer kazanmıştır. İnsanlar da tarih boyunca tevhide verdikleri cevaplara göre anlam ve değer kazanmışlardır. Tevhid temelli olmayan hiçbir amel, Allah katında değer ifade etmemektedir. Çünkü şirk ile ilintili olan ameller, şirk temeli üzerine bina edildikleri için anlam ve değer kaybına uğramaktadır.<sup>114</sup>

Kişinin hayatı boyunca yaptığı amellerin, Allah katında bir değerinin olması için, amellerinin tevhide matuf bir şekilde yapılması gerekir. Dolayısıyla yapılan amelin, inanç boyutunda tevhidin olması gerekmektedir. Aksi takdirde ameller, Allah katında bir anlam ve değer ifade etmeye-

<sup>111</sup> Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an*, 21/513; Matûridî, *Te'vilatü eblî's-sünne*, 9/111-112.

<sup>112</sup> Philip Khuri Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev., Salih Tuğ (İstanbul: İFAV, 1980), 194; Kubat, *Kur'an'da Tevhid*, 159.

<sup>113</sup> Muhammed b. Abdulvahap, *Tevhid Risaleleri Külliyyatı*, çev. Heyet (İstanbul: Neda Yayınları, 2019), 15-158.

<sup>114</sup> Cihat Tunç, "Şirk (Ortaklar Edinmek) ve Günah Problemi", *Erciyes Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(2001), 29.

ceklerdir. Örneğin Allah'ın ayetlerini ve Allah ile karşılaşmayı inkar edenlerin yaptıkları amellerin boşa gideceğini Kur'an şöyle ifade etmektedir:

أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا

“İşte onlar, Rablerinin âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr etmişlerdi. Böylece amelleri boşa gitti. Artık kıyamet günü onlara hiçbir önem vermeyiz.”<sup>115</sup>

Müslümanların amelleri tevhid merkezli olduğu için Allah katında bir anlam ve değer ifade etmektedir. İnkârcıların amelleri ise tevhidin karşıtı olan şirk ile ilintili olduğundan dolayı bir anlam ve değer kazanmamaktadır. Bu durum, Kur'an'ın “İnsan için ancak çalıştığı vardır”<sup>116</sup> ifadesi ile çelişiyor gibi görünse de amellerin anlam ve değer kazanması ile amellerin karşılığının alınması farklı bir durumdur. Örneğin günümüzde Müslüman olmayanlar daha çok çalışmakta ve karşılığında da Müslümanlara hâkimiyet ve üstünlükle veya dünyada bir menfaat ve az bir rahatlık elde etmektedirler. Ama çalışmalarının ahirete yönelik bir değeri yoktur. Mekke müşrikleri Kâbe de ibadet ediyorlardı, fakat Kur'an onların bu ibadetlerini ıslık çalmak ve el çırpılmaktan ibaret olduğunu<sup>117</sup> ifade ederek yapılan ibadetlerin herhangi bir anlam ve değer kazanmadığını belirtmektedir. Dolayısıyla inkârcıların yaptıkları amellerle bu dünyada bir menfaat elde edebilirler fakat ahirette amelleri kendilerine herhangi bir fayda sağlamayacaktır.<sup>118</sup>

Kur'an'da salih ameller yani Allah katında makbul ve değeri olan ameller, ifade edilmeden önce iman/tevhid şart koşulmuştur. Yani tevhid olmazsa yapılan ameller herhangi bir şey ifade etmemektedir. Zira Kur'an'da önce iman hemen ardından da salih amel toplamda 58 defa beraber zikredilmiştir.<sup>119</sup>

“Bir amelin, davranışın, amel-i salih olarak adlandırılabilmesi için bazı şartlar gereklidir. Bu şartlar, iman, ilahi hükümlere uygunluk, samimiyet, iyi niyet ve Allah'ın rızasının talep edilmesidir. Binaenaleyh iman ederek kitap ve sünnete uygun davranışta bulunma, amellerin salih olabilmesinin olmazsa olmaz şartıdır.”<sup>120</sup>

Allah başka bir ayette iman etmeyenlerin amellerinin boşa gideceğini şöyle ifade etmektedir: *فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ أُولَئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا* “İşte bunlar iman etmediler. Allah da amellerini boşa çıkardı.”<sup>121</sup> Ayetin

<sup>115</sup> el-Kehf 18/105.

<sup>116</sup> en-Necm 53/39.

<sup>117</sup> el-Enfâl 8/35.

<sup>118</sup> bk.: Musa Bilgiz, “Kur'an'da Amellerin Değer Yönünden Mukayesesi”, *Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 20 (Erzurum, 2003), 135-151.

<sup>119</sup> Abdülhakî, *Mu'cemu'l-müfbes*, 81-86.

<sup>120</sup> Bilgiz, “Kur'an'da Amellerin Değer Yönünden Mukayesesi”, 137.

<sup>121</sup> el-Ahzâb 33/19.

sibak ve siyakı münafıkların savaş esnasındaki tavırlarından ve dünya malına olan düşkünlükleri ile cimriliklerinden bahsetmektedir. Allah gerçekten iman etmedikleri için, istemeyerek yaptıkları amellerini boşa çıkarmıştır. Çünkü kendilerinde tevhidi bozan bir unsur olan münafıklık durumları vardı.<sup>122</sup> Nihai olarak amellerin anlam ve değer ifade etmesi için tevhid ekseninde olması gerektiği sonucuna ulaşabiliriz.

Tevhidin anlam ve değer kazandırdığı bir diğer mevzu ise akrabalık bağlarıdır. Tevhid kan bağından daha kuvvetlidir ve Allah katında makbul olan manevi kardeşlik bağıdır. Örneğin Hz. Nuh'un (as) oğlu kendisine inanmamıştı. Tufanda oğlu boğulunca Hz. Nuh (as) oğlunun duruma üzülmüş ve Allah'a niyazda bulununca Allah O'nun aile efradından olmadığını şöyle ifade etmiştir:

قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ

“Allah dedi: Ey Nuh! O, senin ehlinden değildir. Çünkü o, salib olmayan bir ameldir...”<sup>123</sup> Halbuki Hz. Nuh (as) ile oğlu arasında kan bağı bulunmaktaydı. Ama Allah tevhid ile iletişimini kesenin akrabalık bağlarını da kesmiştir. İbn Abbas (ö. 68/687), Sa'id b. Cübeyr (ö. 94/713), Mücahid (ö. 103/721) ve İkrime'nin de (ö. 105/725) içinde bulunduğu ağırlıklı görüşe göre ‘O, senin ehlinden değildir.’ ifadesinden kastedilen anlamın din olgusu olduğudur. Anlam itibariyle لَيْسَ مِنْ أَهْلِ دِينِكَ إِنَّهُ “O senin dininden değildir.” anlamından söylenmiş bir ifadedir. Ayette ise “din” kelimesi hafz edilmiştir.<sup>124</sup> Cumhurdan ayrı olarak Dehhâk (ö. 105/725) ise “O senin ehlinden değildir.” ifadesinin “O senin velayetin altında değildir.” şeklinde tefsir etmiştir.<sup>125</sup>

İman olmadığı takdirde, mümin ile kâfir arasındaki manevi kardeşlik bağı kesilir.<sup>126</sup> Çünkü asıl olan kan bağı değil iman bağı olduğu için küfür üzerine ölen peygamber oğlu da olsa, Allah katında herhangi bir değer ifade etmemektedir. Dolayısıyla amellerin anlam ve değer kazanması için tevhid ilkesine aykırı olmaması gerekmektedir. Sonuç olarak, tevhidin amellere ve akrabalıklara anlam ve değer kazandırmasında odak konu ve kavram olduğu görülmektedir. Kur'an'ın amellerin anlam ve değer kazanmasının tevhide bağlı olmasını belirtmesi, tevhidin her alanda odak konu ve kavram olduğuna vurgu yaptığını ifade edebiliriz.

<sup>122</sup> Fahrüddin er-Razî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1999), 25/162-163; Muhammed Ali es-Sabunî, *Safvetu't-tefsîr* (Kahire: Daru's-Sabuni, 1997), 2/473-474.

<sup>123</sup> el-Hûd 11/46.

<sup>124</sup> Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 15/344, 346; Maverdî, *en-Nüket ve'l-uyun*, 2/476; Ebu'l-Ferec Cemaleddin b. Abdurrahmân b. Ali Muhammed el-Cevzî, *Zâdû'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabi, 2001), 2/377; Razî, *Mefâtihu'l-gayb*, 18/357; Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/46.

<sup>125</sup> Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 15/345.

<sup>126</sup> Beydâvî, *Envaru't-tenzîl*, 3/136.

#### 4. Peygamberlerin Ortak Çağrısı

Tarih boyunca bütün ilahi mesajların odak noktası tevhid olmuştur. Tevhid, ilahi mesajların çekirdeğini, özünü oluşturan en önemli niteliktir. Bundan dolayı vahiy ve insanın iletişime geçtiği ilk günden itibaren tevhidin önemini hiçbir zaman kaybetmediğini ifade edebiliriz. Çünkü bütün peygamberler ilahi mesajları getirdikleri toplumlara Allah'tan başka ilah olmadığını, mutlak güç sahibi olarak Allah'ı tanıtmışlar ve tevhidin eyleme dönüştüğü ibadetlerin ise sadece O'na yapılmasını talep etmişlerdir. Mesela bir ayette Allah tevhidin bütün peygamberlerin ortak ana mesajı olduğunu şöyle ifade etmektedir:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ

*“Senden önce hiçbir peygamber göndermiş olmayalım ki ona, ‘Bende başka ilah yoktur, o halde sadece bana ibadet edin’ diye vahdetmiş olmayalım.”<sup>127</sup>*

Ayet peygamberlerin, dolayısıyla da dinlerin “tevhid” odak konu ve kavramında buluşmalarını gösteren güçlü delillerdendir. Ayrıca ayet umum ifade etmektedir. Kendisine kitap verilen veya verilmeyen şekilde bir ayırmda bulunmak doğru değildir. Daha önce gelmiş geçmiş bütün peygamberleri kapsamaktadır.<sup>128</sup> Başka bir ayette ise ibadetlerin Allah'a yapılması ve tagutlardan kaçınılması şeklinde tevhide vurgu yapılmaktadır.

وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ

*“Muhakkak ki biz her ümmete, ‘Allah’a kulluk edin, tagutlardan uzak durun’ diyen bir elçi gönderdik.”<sup>129</sup>*

Ayette yer alan tâgut, kelime olarak Allah dışında ibadet edilen her şey, şeytan, put, ehl-i kitabın muradı gibi anlamlara gelmektedir.<sup>130</sup> Peygamberlerin insanlara ilettikleri bu mesajlar, tevhidin özünü oluşturmaktadır.<sup>131</sup> Peygamberler değişse de ortak mesaj olan tevhidin hiçbir zaman değişmediği görülmektedir. Kur'an peygamberlerin muhataplarına ilettikleri bu tevhid mesajlarını nazara verirken bazı peygamberlerin isimlerini de zikretmektedir. Örneğin Hz. Nuh (as) kavmini Allah'a ibadete davet ederken O'ndan başka ilahın olmadığını ifade ederek, ibadetleri tevhide bağlamıştır.

<sup>127</sup> el-Enbiya 21/25.

<sup>128</sup> İbn Âşur, *et-Tabrîr ve't-tenvîr*, 17/48; Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: DİB Yayınları, 2012), 3/673.

<sup>129</sup> en-Nahl 16/36.

<sup>130</sup> İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 8/444.

<sup>131</sup> Matûridî, *Te'vilatu ehlî's-sünne* (Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 6/502.

قَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ

*“Muhakkak ki biz Nuh’u kavmine gönderdik o da dedi ki: Ey kavmim! Allah’a ibadet edin. Sizin O’ndan başka bir ilâhımız yoktur.”*<sup>132</sup>

Bunun yanında Ad kavmine Hud (as), Semud kavmine Salih (as), Medyen halkına da Şu-ayb (as) aynı ifadelerle muhataplarına “tevhid” merkezli tebliğlerini yapmışlardır.<sup>133</sup> Yukarıda verdiğimiz ve referans gösterdiğimiz ayetlerde, Allah’tan başka ilahın olmadığı vurgulanması tevhidi ifade etmektedir. Zira tevhidin esas noktası, Allah’tan başka ilahın olmamasıdır. Dolayısıyla ilahi mesajın iletilmesinde odak konu tevhid olmuştur. Şunu da ifade etmek gerekir ki bütün semavi inançlarda tevhidin özü aynı olmaktadır.<sup>134</sup> Fakat tarihsel süreç içerisinde tevhide farklı yorumlar yapılmış ve bunun teorikteki farklılığı, pratik hayatta tezahürleri ortaya çıkmıştır. Bu farklılıktan dolayı semavi dinlerin ayrılan yönleri temelde tevhide olan yaklaşımlardan kaynaklandığını ifade edebiliriz. Halbuki bütün inançlara ilka edilen tevhidin aynı olduğu ayette şöyle vurgulanmaktadır:

شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّىٰ بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَىٰ أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ  
وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ

*“Nuh’a bildirdiğini -ki o sana vahyettiğimiz ve ayrıca İbrahim, Musa ve İsa’ya da bildirdiğimizdir- size de bir yol kıldı ki, dini dosdoğru yaşayın ve onda ayrılığa düşmeyin! Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol kıldık. Onlara davet ettiğin şey müşriklere ağır geldi. Allah, dilediğini seçer. Ve kendine yönelen kimseyi ona sevke eder.”*<sup>135</sup>

Allah daha önceki kavimlere emrettiği inanç esaslarının aynısını Müslümanlara da emretmektedir. Dolayısıyla bu inanç esaslarından olan tevhidin özünü aynen koruyarak gönümüne kadar geldiğini ifade edebiliriz. Tevhid odak kavramının yanında temel ahlak ilkeleri, namaz ve evlilikle ilgili hükümler vb. normlar peygamberler tarafından toplumlarına tebliğ edilmiştir; fakat bunların başında tevhid gelmektedir.<sup>136</sup>

Dolayısıyla bütün peygamberlerin ortak mesajı tevhid olduğu gibi semavi dinlerin de ortak yönleri olarak tevhidi belirtmek mümkündür. Dolayısıyla tevhid tüm insanlığın yakınlaştırmacı ilkesi olabilir. Çünkü tarih boyunca zaman zaman yenilenen ilahi hitabın değişmeyen ilkesi tevhid ol-

<sup>132</sup> el-A’raf 7/59.

<sup>133</sup> el-A’raf 7/65, 73, 83.

<sup>134</sup> Şaban Ali Düzgün, “Kur’an’ın Tevhid Felsefesi”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 3/1 (2005), 3-20.

<sup>135</sup> eş-Şûra 42/13.

<sup>136</sup> Matûridî, *Te’vilatu eblî’s-sünne*, 9/111; Nasr Muahmmmed b. Ebu Leys es-Semerkindî, *Babru’l-ulum* (Beirut: Daru’l-Fikr, 1996), 3/ 239; Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4/737.

muştur. Bundan dolayı tevhid bütün peygamberlerin ortak çağrısı olduğu gibi, peygamberlerin çağrılarını dayandırdıkları kitaplarında odak konu ve kavramı olduğu kanaatindeyiz.

### **Sonuç**

Kur'an bireyin düşüncesine tevhid, hayatına istikamet vermektedir. Düşüncelerini ve hayata bakışlarını Kur'an merkezli yapılandıran toplumlar, tevhid olgusu üzerinden bir hayat sürdürmektedirler. Çünkü tevhid, bütün zamanların değişmez yegâne hakikatidir. Hayatın odak konusu ve kavramı olmakla beraber, insanlık ailesinin mazi ve müstakbelini inşa eden önemli bir kavramdır. Gökerin ve yerlerin değişmez temel kanunu, madde ile mananın mefhumudur. Tevhid geçmişte yapılmış olan bir nitelik değil her an ve zamanda aktif olan bir olgudur.

Tarihsel süreç içerisinde Kur'an'da müfessirler tarafından tevhid olarak yorumlanan bazı kavramların olduğunu görmekteyiz. Bunlar; amel-i salih, hüda, zikir, ahd, hak, mekâlidu's-semavati ve ard, sıdk, et-tayyibu mine'l-kavl, akvam, savab, adl, va'zı vahide, kelimetun sevâ ve ma'ruf kavramlarıdır. Kavramların ya bizzat kendisi veya neticesi itibariyle tevhid ile bağlantılı olduklarından, tevhid olarak yorumlanmış olabilir. Fakat tevhid olarak yorumlanan kavramları bunlarla sınırlandırmanın yeterli olmayacağı kanaatindeyiz. Çünkü tevhid Kur'an'ın odak konu ve kavramı olduğu için bütün ayetlerle bağlantılı olmaktadır. Bundan dolayı da her kelime ve kavramın tevhide matuf bir şekilde yer aldığını ifade edebiliriz.

Müfessir ve müellifler tarafından Kur'an'ın ana konuları tasnif edilirken tevhid, nübüvvet ve ahiret konuları ilk sırada yer almaktadırlar. Bu üç konu, Kur'an'daki diğer konularla sürekli temas halinde olup diğer konuları yönlendirmektedir. Ana konuların başında gelen tevhid ise diğer iki ana konu başta olmak üzere tüm konuların yönlendirici ana etkeni olmaktadır. Çünkü tevhid, Kur'an'ın ilk ve en temel hedefidir. Bundan dolayı diğer ana ve tali konular mutlak suretle tevhid ile temellendirilmekte ve irtibatlandırılmaktadır. Kur'an'ı bir binaya benzetirsek tevhid o binanın temeli olur. Eğer Kur'an'ı bir insana benzetirsek, tevhidin o insanın aklı ve kalbi olduğunu belirtebiliriz.

Allah-insan ilişkisinde ilk antlaşmanın gündemi tevhid-şirk eksenindedir. Allah kullarının kendisine karşı yaptıkları bütün hataları affedebileceği, fakat tevhid unsurunu bozan şirki asla affetmeyeceğini ifade etmektedir. Allah ile insanlar arasında yapılan ve ilk sözleşme diye tanımlayabileceğimiz bezm-i eleste, Allah insanlardan kendisine karşı asla şirk koşulmamasını istemiştir. Ayrıca tevhid ilkesinin korunması açısından, Hz. Peygamber tarafından Allah'tan başkası adına yemin edilmesi yasaklanmış ve İslam'ın ilk dönemlerinde kabir ziyaretleri yasaklanmıştır. Dolayı-

ıyla Kur'an'ın insanları şirke karşı uyarısının yine tevhide yönlendirmek amacı taşıdığını belirtmek mümkündür. Nihai olarak tevhidin Kur'an'ın odak konu ve kavramı olduğunu ifade edebiliriz.

Kur'an'da amellerin, nasların odak kavramı olan tevhide değinmekle bir anlam kazanacağı prensibi üzerinde durulmaktadır. Tevhide aykırı inançları olan müşriklerin amellerinin herhangi bir kıymetinin olmaması bunu açıkça göstermektedir. Çünkü ibadetler emredilirken “*tek olan Allah'a ibadet edilmesi*” şeklindeki emirde ibadetler tevhid merkezli olduğunda bir anlam ve değer kazandığı göze çarpmaktadır. Bu noktada nasların mesajına şekil veren odak konu ve kavram tevhiddir. Çünkü nasların mesajı ilahi nitelikli olduğundan dolayı, hiçbir zaman tevhid ilkesine aykırı olmamıştır. Bundan dolayı da bütün mesajlar tevhid ilkesinin etrafında şekil almış ve değer kazanmıştır.

Müslümanlar olarak tevhid ilkesine matuf bir şekilde yaşamamıza rağmen diğer toplulukların gerisinde kalmamız tevhide olan yanlış yaklaşımımızdan kaynaklandığını düşünüyoruz. Çünkü Allah'ın kanunu “*insan için ancak çalıştığı vardır.*” şeklindedir. Amellerimiz Allah katında değerli olabilir. Fakat dünyada üstün olacağımız anlamına gelmemektedir. Çünkü dünyada üstünlük kazanmanın ilkesi çalışmaktır. Allah çalışanı üstün kılar.

Tarih boyunca ilahi mesajların ortak noktası tevhid kavramı olmuştur. Bu kavram ilahi mesajların özünü oluşturan en önemli faktördür. Bundan dolayı hiçbir zaman önemini yitirmemişti. Nitekim elçilerin tamamı muhatap kitlelerine tevhid kavramını anlatmışlar ve tevhidin eylem boyutu olan ibadetlerin ise sadece Allah'a yapılması yönünde telkinde bulunmuşlardır. Elçiler zamanla değişmiş fakat odak konu ve kavram olan tevhid hiç bir zaman değişmemiştir. Bundan dolayı da tevhid, tüm insanlığı birbirine yakınlaştıracı ilkesi olabilme kapasitesine haiz bir kavramdır.

**Etik Beyan / Ethical Statement:**

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

**Yazar(lar) / Author(s):**

Nihat DEMİRKOL – Hasan YILMAZ

**Finansman / Funding:**

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledges that he received no external funding in support of this research.

**Yazar Katkıları / Author Contributions**

Çalışmanın Tasarlanması / *Conceiving the Study* : ND (%60), HY (%40)

Veri Toplanması / *Data Collection* : ND (%70), HY (%30)

Veri Analizi / *Data Analysis* : ND (%50), HY (%50)

Makalenin Yazımı / *Writing up* : ND (%70), HY (%30)

Makale Gönderimi ve Revizyonu / *Submission and Revision* : ND (%60), HY (%40)

**Çıkar Çatışması / Competing Interests**

Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler. / *The authors declare that they have no competing interests.*



### Kaynakça

- Abduh, Muhammed. *ed-Durus mine'l-kur'an*. Lübnan: Daru İhyai'l-'Ulum, 1984.
- Abdülbakî, Muhammed Fuad. *el-Mu'cemu'l-müfreh li elfazî'l-kur'ani'l-kerim*. Kahire: Dâru'l-Hadis 1946.
- Altuntaş, Halil. “Kur'an Söyleminde Tevhid İlkesi”. *Hız. Peygamber Tevhid ve Vahdet*. Ankara: DİB Yayınları, (2016), 21-31.
- Askerî, Ebu Hilal. *Mu'cemu furuku'l-lugaviyye*. b.y.: Müessesetu Neşri'l-İslamiyye, 1992.
- Aydın, Mustafa. *Kur'ânî Kavramlar*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2010.
- Begavî, Muhammed b. el-Ferrâ. *Me'alimu't-tenzil*. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1999.
- Beydâvî, Nasıruddin Ebu Said Muhammed. *Envaru't-tenzil ve esraru't-te'vil*. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1998.
- Bilgin, Abdülcelil. *Kur'an'ı Tanımak Tarih-Dil-Yorum*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2018.
- Bilgiz, Musa. *Hayat Rehberi Kur'an*. Ankara: Gece Akademi Yayınları, 2019.
- Bilgiz, Musa. “Kur'an'da Amellerin Değer Yönünden Mukayesesi”. *Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*. 20 (Erzurum, 2003), 126-155.
- Cürcanî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif. *et-Ta'rifat*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983.
- Çelik, Ahmet. “Kur'an'da 'Tevhid' Kavramının Semantik Alanları”. *Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*. 17 (Erzurum, 2002), 121-144.
- Demir, Şehmus. *Kur'an'ın Temel Hedefi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2009.
- Demir, Yılmaz. Şehmus –Hasan, “Kur'an'ı Konu, Kavram ve Sure Tefsirine Metodik Bir Yaklaşım”. *EKEV Akademi Dergisi*. 7/14 (Erzurum, 2003), 113-124.
- Demirci, Muhsin. *Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.
- Düzgün, Şaban Ali. “Kur'an'ın Tevhid Felsefesi”. *Kelam Araştırmaları Dergisi*. 3/1 (2005), 3-21.
- Ebu Davud, Süleyman b. İshak es-Sicistani. *es-Sünen*. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.
- İbn Düreyd, Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan. *Cemheretu'l-luga*. Beyrut: Dâru'l-'ilmi li'l-Melayin, 1987.

- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tebzîbu'l-luga*. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 2001.
- Ezraî, Muhammed b. Alauddin İbn Ebi'l-İzz. *Şerbu'l-akadeti't-tabaviyye*. Beyrut: y.y. 1988.
- Farabî, Ebu İbrahim İshak b. İbrahim. *Mu'cemu divani'l-edeb*. Kahire: Dâru's-Şa'b, 2003.
- Ferrâ, Ebu Zekerriyya Yahya b. Ziyad. *Me'ani'l-kur'an*. Mısır: Daru'l-Mısıriyye, ts.
- Fazlurrahman. *Ana Konularıyla Kur'an*. çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara: Fecr Yayınları, 1987.
- Fazlurrahman, *İslam*. çev., Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, Ankara: Selçuk Yayınları, ts.
- Ferahidî, Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-'ayn*, Bağdat: Mektebetu'l-Hilal, 1985.
- Fîruzabadî, Tahir b. Muhammed. *Tenviru'l-mikbâs min tefsiri İbn Abbas*. Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Ahmed. *Cevabiru'l-kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Afaki'l-Cedide, 1981.
- Hamidullah, Muhammed. *Kur'an-ı Kerim Tarihi*. çev., Salih Tuğ, İstanbul: İFAV. Yayınları, 1993.
- Karaman, Hayrettin vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: DİB Yayınları, 2012.
- Kanar, Mehmet. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları, 2011.
- Hitti, Philip Khuri. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. çev., Salih Tuğ, İstanbul: İFAV, 1980.
- İbn Aşur, Muhammed b. Tahir. *et-Tabrîr ve't-tenvîr*. Tunus: Daru Tunusiyye, 1984.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Allah ve İnsan*. çev.: Süleyman Ateş İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.
- İbnu'l- Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaleddin b. Abdurrahman. *Zâdi'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabi, 2001.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail. *Tefsîru'l-kur'an'i'l-azîm*. Riyad: Daru't-Tayyib, 1999.
- İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. Beyrut: Dâru İhyai'l-Kutubi'l-Arabi, ts.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Cemaluddin el-Ensari. *Lisânu'l-'arab*. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1993.
- İbn Faris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekerriyya. *Mu'cemu mekayisi'l-luga*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- Rağîb el-İsfehani. *Müfredâtu elfazî'l-kur'an*. nşr. Nedim Mar'şlî, Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Karakuş, Abdulkadir. *İman Esaslarıyla İlgili Kur'an Kavramları*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2020.

- Karakuş, Abdulkadir. *İbadet Esaslarıyla İlgili Kur'an Kavramları*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021.
- Kırca, Celal. "Kur'an'ı Anlamada Dil Problemi". *Kur'an Mesajı; İlmî Araştırmalar Dergisi*. 1/9 (1998), 34-60.
- Kılıç, Sadık. "Nesnellikle Öznellik Arasında Yorum". *İslami Araştırmalar Dergisi*. 9/1-4 (1996), 103-114.
- Korkmazgöz, Ramazan. "Tevhidi Bozan Bir Olgu Olarak Şirk: Kur'an'da Şirkin anlam Alanı" *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. (2020), 55-94.
- Karagöz vd., İsmail. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Kubat, Mehmet. *Kur'an'da Tevhid*. İstanbul: Beka Yayınları, 2014.
- Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr. *el-Câmi' li-ahkâmî'l-kur'ân*. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1964.
- Macit, Nadim. *Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*. Konya: Damla Matbaacılık, 1992.
- Mahallî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr. Celaleddin Muhammed b. es-Suyutî. *Tefsiru'l-celaleyn*. Kahire: Daru'l-Hadis, ts.
- Muhammed b. Abdulvahap. *Tevhid Risaleleri Külliyyatı*. çev. Heyet, İstanbul: Neda Yayınları, 2019.
- Muhammed, Gazzâlî. *el-Mehâviru'l-hamse li'l-kur'ani'l-kerim*. Kahire: Dâru's-Sahve, 1989.
- Maturidî, Ebu Mansur Muhammed b. Mahmud. *Akaid Risalesi*. çev., Yusuf Ziya Yörükan, İstanbul: Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları, 1959.
- Maturidî, Ebu Mansur Muhammed b. Mahmud. *Te'vilatu ehli's-sünne*. Lübnan: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2005.
- Maverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî. *en-Nüket ve'l-uyun*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Mücahid b. Cebr. *Tefsiru mücahid*. Mısır: Daru'l-Fikri'l-İslamiyye, 1989.
- Nesefî, Ebu'l-Berekat Abdullah b. Muhammed. *Medariku't-tenzil ve hakaiku't-te'vil*. Beyrut: Daru'l-Kelimu't-Tayyib, 1998.
- Okuyan, Mehmet. *Kur'an'da Vucub ve Nezair*. Samsun: Etüt Yayınları, 2001.
- Özler, Mevlüt. *İslam Düşüncesinde Tevhid*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.

- Pazarlı, Osman. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.
- Razî, Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-ğayb*. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1999.
- Razî, Fahrüddîn. *Şerhu esma-i'l-hüsnâ*. Kahire, 1978.
- Razî, Muhammed b. Ebu Bekr. *Muhtaru's-sabah*. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1999.
- Reşid Rıza. *el-Vahyu'l-muhammedî*. Mısır: ez-Zehra'u li'l-Arabi, 1989.
- Sabunî, Muhammed Ali. *Safvetu't-tefâsir*. Kahire: Daru's-Sabuni, 1997.
- Said Nursî. *İşârâratu'l-i'caz fi mezânni'l-icâz*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Mektubat*, İstanbul: Rnk Yayınları, 2012.
- Sa'lebî, Ebu İshak İbrahim. *el-Kesf ve'l-beyan an tefsiri'l-keur'an*. Lübnan: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 2002.
- Sa'lebî, Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed. *el-Cevahiru'l-bisan fi tefsiri'l-keur'an*. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 2001.
- Semerkanî, Muhammed b. Ebi Leys Nasr. *Babru'l-ulum*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1996.
- Sinanoğlu, Mustafa. “Şirk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Suyutî, Celaluddin. *ed-Durru'l-mensur fi't-tefsiri bi'l-me'sur*. Beyrut, ts.
- Şanlıbaba, Fikret. *Mülkün Karıştırılması*. Ankara: Nuhbe Yayınları, 2019.
- Şevkani, Muhammed b. Ali. *Fethu'l-kadir*. Dimaşk: Daru İbn Kesîr, 1994.
- Taberî, Muhammed b. Cerir. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-keur'an*. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 2000.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa. *es-Sünen*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslamî, 1998.
- Topaloğlu, Bekir vd., *İslam'da İnanç Esasları*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2010.
- Tunç, Cihat. “Şirk (Ortaklar Edinmek) ve Günah Problemi”. *Erciyes Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (Kayseri, 2001), 29-35.
- Uzun, Şerife. *16. Yüzyıl Klasik Türk Edebiyatında Tevhid*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Yurdağür, Metin. *Ayet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ (Allah'ın İsimleri)*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2006.

- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Kitabevi, 1971.
- Yılmaz, Hasan. *Anlam ve Yorum Bağlamında Kur'an'ın Anlaşılması*. Ankara: Gece Akademi Yayınları, 2019.
- Yılmaz, Hasan. *Kur'an'ın Konu Tertibi ve İçerik Tablîli*. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.
- Yıldız, İbrahim. "Ebû İshâk ez-Zeccâc'ın Esmâ-i Hüsnâ ve Besmele Hakkındaki İki Eseri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 24/1 (2015), 33-64.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. es-Seri. *Tefsîru esmâ'illâhi'l-hüsnâ*. Beyrut: Dâru'l-Me'mun li't-turas, 1979.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhan fî ulûmi'l-kur'an*. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1972.